

The Endless Suffering of Being Forgotten: Living in Informal Settlements Without Legal Identity

Farzin Jeirani¹, Fatemeh Sadrnabavi^{2*}, Majid Fouladiyan³, Mahnaz Amirpour⁴

1. PhD Student in Sociology Economic and Development, Quchan Branch, Islamic Azad University, Quchan, Iran;
2. Department of Social Sciences, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran. (**Corresponding Author**). fatemeh.sadrnabavi@iau.ac.ir
3. Department of Social Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.
4. Department of Social Sciences, Quchan Branch, Islamic Azad University, Quchan, Iran.

Original Article

Abstract

Background and aim: The issue of lacking a birth certificate in Iran, despite the requirement for birth registration within a limited period after birth, reflects a form of intergenerational injustice. The absence of legal identity forces individuals into marginalization and involuntary migration; therefore, they should not be regarded as equivalent to other marginalized populations. Accordingly, the present study aimed to explore in depth the meaning of life from the perspective of individuals without legal identity and to illuminate their lived experiences and perceptions.

Data and method: This study was conducted within an interpretivist paradigm using a descriptive phenomenological approach. Participants were recruited through snowball sampling, and sampling continued until theoretical saturation was achieved with 15 participants. Data were collected through semi-structured interviews and, following transcription, were analyzed using initial coding, focused coding, and theoretical coding. During the theoretical coding stage, the constant comparative method was employed.

Findings: The findings, organized into six main themes and nine subthemes, revealed that individuals without legal identity continuously experience fear of deportation, deprivation of fundamental rights, social exclusion, anxiety, self-hatred, and persistent vulnerability within their lifeworld. They expressed negative feelings toward their ancestors, whom they perceived as responsible for their current predicament. Their personal freedoms and citizenship rights remain suspended, and legally they have become invisible, nameless individuals. Consequently, they hold little or no hope for the future.

Conclusion: The research findings provide a deeper understanding of the subjective meanings that participants attach to their lived experiences. Living without legal identity represents a condition imposed by previous generations. Identity deprivation extends far beyond poverty in all its forms, as the absence of legal identity renders virtually every potential solution to their problems contingent upon obtaining a birth certificate and legal recognition.

Keywords: Legal identity deprivation, lack of birth certificate, Baluch, informal settlements, suspended citizenship rights.

Received: 9/11/2025

Accepted: 12/7/2026

Citation: Jeirani, F., Sadrnabavi, F., Fouladiyan, M., Amirpour, M. (2025). The Endless Suffering of Being Forgotten: Living in Informal Settlements Without Legal Identity. *Journal of Iranian Social Studies*, 19(3), 111-137.
<https://doi.org/10.22034/jss.2026.2077264.1929>

Extended Abstract

Introduction

In the modern world, legal identity, established through birth registration and the issuance of a birth certificate, is not only a prerequisite for accessing social benefits and exercising citizenship rights but also a fundamental safeguard against social exclusion and discrimination. Nevertheless, a considerable number of people in Iran, particularly in deprived areas and among the Baluch ethnic group, remain without birth certificates and legal identity due to factors such as economic hardship, cultural deprivation, historical mistrust of the central government, and fear of compulsory military service. This deprivation has persisted across generations. These individuals are not only deprived of basic necessities such as adequate housing, safe drinking water, and healthcare services but also face a complex web of legal, economic, and social disadvantages that position them as “liminal others.” In other words, they exist simultaneously inside and outside society, rendering them socially invisible and voiceless. Although previous studies have examined marginalization and migration, the unique lived experiences of individuals without legal identity in Iran have rarely been explored from a phenomenological perspective. Moreover, they have often been conflated with other marginalized populations or stateless persons. This gap in the literature highlights the need for an in-depth investigation into how these individuals perceive and make sense of their lives and lifeworld. Accordingly, the present study sought to answer the following research question: “What is the lived experience of individuals without legal identity living in informal settlements?”

Methods and Data

This study was conducted using a qualitative approach within the interpretivist paradigm, employing a descriptive phenomenological method, which enables access to the subjective meanings and lived experiences of the participants. The study population consisted of all individuals without identity documents residing in the informal settlements around Miyami Road in Mashhad. All participants had migrated from Sistan and Baluchestan Province to this area, identified themselves as Iranian Baluch, and did not possess a valid birth certificate. Given the hidden nature of this population and the difficulty of accessing them, snowball sampling was employed, whereby each participant introduced another individual for interview. The sampling process continued until theoretical saturation was reached, that is, when the examination of the final cases yielded no new data. Saturation was achieved with 15 participants. The primary data collection tool was semi-structured interviews. The textual data obtained from the interviews were analyzed line by line, and the main and subthemes were extracted using initial coding, focused coding, and theoretical coding. To ensure the trustworthiness of the data, an auditing strategy (supervision of the data analysis process by the research supervisor) was employed.

Findings

Analysis of the interviews revealed that the lived experience of individuals without legal identity constitutes an intertwined set of structural problems, which were categorized into six main themes and nine subthemes. The first theme, “Deprivation of Basic Living Facilities,” included the lack of adequate housing (small and unhygienic dwellings), the absence of piped water, and the lack of sanitary facilities and bathrooms. The second theme, “Denial of Fundamental Rights,” comprised three subthemes: social rights (lack of access to free education, healthcare services, and stable employment), economic rights (deprivation of land ownership, telephone services, banking services, insurance, and government subsidies), and citizenship rights (inability to legally register marriages, file complaints in court, and obtain a birth certificate). The third theme, “The Intergenerational Legacy of Identity Deprivation,” with the subtheme “Continuation of Intergenerational Injustice,” showed that the participants’ ancestors had not obtained birth certificates because of fear of military service, mistrust of the government, and poverty, and that this lack of legal identity had been transmitted across generations. As a result, participants expressed hatred toward their ancestors and regarded them as responsible for their tragic fate. The fourth theme, “Perceived Stigma,” included rejection by the host community, insulting and humiliating behaviors, lack of recognition, and the unwillingness of individuals with legal identity to marry their children to the participants’ children. The fifth theme, “Exclusion,” was observed at three levels: legal exclusion (deprivation of legal rights and decisions), social exclusion (marginalization through othering), and physical exclusion (inability to leave their place of residence due to fear of arrest and deportation), with physical exclusion in particular confining them to the boundaries of their settlements. The sixth theme, “Future Uncertainty,” showed that the participants had no vision for the future, perceived life as meaningless, and described death as preferable to continuing their current situation. Furthermore, their survival strategies, such as enrolling their children under Afghan nationality, obtaining forged documents, registering assets in the names of others, and working in uninsured jobs, were not only ineffective but also further intensified their vulnerability.

Conclusion and Discussion

The findings of the study indicate that the lack of legal identity is a multidimensional, intergenerational, and structural phenomenon that, beyond poverty, places individuals in a condition of “invisibility” and “voicelessness” and makes it difficult to answer the fundamental question of identity (“Who am I?”). The participants experience a profound conflict between their claimed identity (Iranian Baluch) and the imposed label (Afghan), and this conflict intensifies feelings of meaninglessness, self-hatred, and helplessness. Furthermore, in response to the question, “How should I live?”, they perceive the primary difference between themselves and their neighbors with legal identity not as poverty or marginalization, but as the absence of a birth certificate and, consequently, absolute powerlessness. They regard every possible solution as contingent upon obtaining a birth certificate. The principal innovation of this study is the concept of the “liminal condition.” In their place of origin, these individuals are recognized through informal networks

(village heads, local councils, and community elders); however, such recognition lacks official validity and is ineffective when dealing with the administrative system and police checkpoints. On the other hand, physically returning to their place of origin is practically impossible due to the absence of travel documents, loss of employment, and the continuation of structural deprivation. Consequently, they are condemned to remain in a place where they have no identity and are unable to return to the place where they do have an identity. This condition represents the deepest layer of exclusion. The findings of this study are consistent with previous studies (KokabiSaghi & Abbasi, 2023; Fouladiyan et al., 2022; Talebi & Malakouti, 2014; Çiçekli, 2025; Chudnovsky & Peeters, 2022; Hunter, 2019); however, the concepts of the “intergenerational legacy” and the three forms of exclusion constitute the study’s main innovations. This study emphasizes the need to revise civil registration laws, facilitate identity verification procedures, and eliminate discriminatory practices.

Ethical Considerations

In this study, prior to each interview, the objectives of the study were explained to the participants, and their informed consent was obtained. To ensure confidentiality and complete anonymity, pseudonyms were used. Participants were also informed of their right to withdraw from the interview at any stage, and the necessity of audio recording and publication of the findings was explained to them. All information was stored and analyzed in accordance with ethical principles.

Acknowledgments

This article is derived from the MA thesis of the first author in Research and Social Sciences at Islamic Azad University, Mashhad Branch. The authors sincerely appreciate the valuable comments and suggestions provided by the thesis reviewers, which contributed significantly to improving the manuscript. Any remaining errors or shortcomings are the sole responsibility of the authors. The authors also extend their sincere gratitude to the study participants, the respected faculty members for their supervision of the research process, and Ms. Takloo and her colleagues for their cooperation in introducing the researcher to the participants.

Funding

This research did not receive any specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors. The authors received no financial support for the research, authorship, or publication of this article.

Authors' Contributions

The first author was primarily responsible for data collection, including field observations and conducting the interviews. The other authors contributed to the development of the theoretical framework, interpretation of the findings, and analytical discussions. All authors contributed to the

writing and revision of the manuscript and approved the final version for publication.

Conflicts of Interest

The authors declare that there are no conflicts of interest related to the research, authorship, or publication of this article. The authors have no financial, professional, or personal relationships that could be considered to have influenced the work reported in this study.

Author's ORCID

Farzin Jeirani: <https://orcid.org/0009-0009-2257-907X>

Fatemeh Sadrnabavi: <https://orcid.org/0000-0002-1692-6196>

Majid Fouladiyan: <https://orcid.org/0000-0002-7787-6006>

Mahnaz Amirpour: <https://orcid.org/0000-0001-7633-2464>

References

- AbdulMagied, S. (2020). *Othering, identity, and recognition: The social exclusion of the constructed "other"* (Master's thesis). Åbo Akademi University. Turku, Finland.
- Barus, S. H. (2024). Growing up with and without a birth certificate: Exploring the experience of urban migrant families in Kramat Jati, Jakarta province. *Social Policy for Development (SPD)*, International Institute of Social Studies, Erasmus University Rotterdam. Retrieved from https://thesis.eur.nl/pub/75767?utm_source=chatgpt.com
- Bihunova, S. A. (2025). Psychodynamic and sociological viewpoints of identity formation. *Journal of Social and Practical Psychology*, (5), 91-96. <https://doi.org/10.32782/psy-2025-5-13>
- Binder, P.-E. (2024). Facing the uncertainties of being a person: On the role of existential vulnerability in personal identity. *Philosophical Psychology*, 37(8), 2220–2243. <https://doi.org/10.1080/09515089.2022.2129002>
- Brewer, M. B. (2001). The many faces of social identity: Implications for political psychology. *Political Psychology*, 22(1), 115–125. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00229>
- Brewer, M. B., & Gardner, W. (1996). Who is this "We"? Levels of collective identity and self representations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(1), 83–93. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.1.83>
- Burke, P. J. (2008). Identity, social status, and emotion. In D. T. Robinson & J. Clay-Warner (Eds.), *Social structure and emotion* (pp. 75–93). Netherlands: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9130-4_3
- Burke, P. J. (2025). A theory of core identities. *Theory and Society*, 54, 311-329. <https://doi.org/10.1007/s11186-025-09616-4>
- Castells, M. (1997). *The information age: Economy, society and culture* (Vols. 1–3). Oxford: Blackwell.
- Chudnovsky, M., & Peeters, R. (2022). A cascade of exclusion: Administrative burdens and access to citizenship in the case of Argentina's national identity document. *International Review of Administrative Sciences*, 88(4), 1068-1085. <https://doi.org/10.1177/0020852320984541>

- Çiçekli, A. (2025). Life without identity: The invisible socio-political and humanitarian faces of statelessness. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 893-925. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1614071>
- Dervin, F. (2015). Discourses of othering. In K. Tracy, C. Ilie, & T. Sandel (Eds.), *The international encyclopedia of language and social interaction* (Vol. 1: A-D). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118611463.wbielsi027>
- Dobrolyubska, Y. (2024). In the interpretation of R. Park "The marginal person": Experience of the modern view of the concept. *Scientific Knowledge: Methodology and Technology*, 1(53), 13–20. https://www.np.pdpu.od.ua/1_2024/1_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com
- Douzinas, C. (2002). Identity, recognition, rights or what can Hegel teach us about human rights? *Journal of Law and Society*, 29(3), 379-405. <https://www.jstor.org/stable/4150539>
- Fisher, B. L. (2024). Citizenship, federalism, and delayed birth registration in the United States. *Akron Law Review*, 57(1). <https://ideaexchange.uakron.edu/akronlawreview/vol57/iss1/2>
- Fouladiyan, M., Vaziri, H., Tosifar, J., & Baradarankashani, Z. (2022). Adaptation policies of the lower classes in the face of the consequences of lack of identity cards: A case study of people without identity documents living on the outskirts of Mashhad. *Social Development & Welfare Planning*, 13(50), 153-204. <https://doi.org/10.22054/qjsd.2021.54325.2026> [In Persian]
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday.
- Hezarjaribi, J., & Hamed, M. (2018). Legal identity and children without birth certificates. *Journal of Social Problems of Iran*, 9(1), 213-229. <https://doi.org/10.22059/ijsp.2018.65907> [In Persian]
- Hogg, M. A., Abrams, D., Otten, S., & Hinkle, S. (2004). The social identity perspective: Intergroup relations, self-conception, and small groups. *Small Group Research*, 35(3), 246–276. <https://doi.org/10.1177/1046496404263424>
- Hunter, W. (2019). Identity documents, welfare enhancement, and group empowerment in the Global South. *The Journal of Development Studies*, 55(3), 366-383. <https://doi.org/10.1080/00220388.2018.1451637>
- Kelly, P. J. (1992). Z. Bauman, Freedom, Milton Keynes; Open University Press, 1988, pp. 106. *Utilitas*, 4(1), 188–188. <https://doi.org/10.1017/S0953820800004428>
- KokabiSaghi, F., & Abbasi, M. (2023). Children without Identity and the Right to Health in Iran. *Medical Law Journal*, 17(58), 981-996. <http://ijmedicallaw.ir/article-1-1754-fa.html> [In Persian]
- Kusumaputra, I. M., Mahardika, M. C., Hayati, B. N., & Itu, Y. (2025). Exclusion from birth: Structural barriers and social impacts absence of birth certificates for children of urban vulnerable groups. Retrieved from https://www.kompasiana.com/ingmahendra5542/684eea68c925c411811ddcf2/exclusion-from-birth-structural-barriers-and-social-impacts-absence-of-birth-certificates-for-children-of-urban-vulnerable-group?utm_source=chatgpt.com
- Malakouti, M. S., & Talebi, A. T. (2018). The issue of identity in children without identity card: A grounded theory study from Tehran, Iran. *Journal of Human Rights and Social Work*, 3(2), 62-71. <https://doi.org/10.1007/s41134-018-0055-6>
- Nouri, B., Izadijeiran, A., Alizadeh Aghdam, M., & Abbaszadeh, M. (2025). Stigmatized places: Analysis of the contexts and symptoms of stigma in a marginal settlement in Tabriz. *The Journal of Community Development (Rural-Urban)*, 16(2), 329-344. <https://doi.org/10.22059/jrd.2025.364392.668813> [In Persian]
- Owens, T. J., Robinson, D. T., & Smith-Lovin, L. (2010). Three faces of identity. *Annual Review of Sociology*, 36, 477–499. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.34.040507.134725>

- Podvoyskiy, D. G., & Soleimani, S. (2019). The concept of social identity: Basic research approaches. *RUDN Journal of Sociology*, 19(4), 825-834. <https://doi.org/10.22363/2313-2272-2019-19-4-825-834>
- Saberifar R. (2023). Factors affecting the selection of survival strategies for the urban poor: A case study of residents of disfunctional tissues in Torbat-e Jam. *Social Welfare Quarterly*. 23(89), 129-163. <https://doi.org/10.32598/refahj.23.89.580.3> [In Persian]
- Sahgal, J. (2024). Navigating identity: An examination of identity formation among marginalized communities. *International Journal of Social Science and Economic Research*, 9(8), 2981-2989. <https://doi.org/10.46609/IJSSER.2024.v09i08.026>
- Schwartz, S. J. (2002). In search of mechanisms of change in identity development: Integrating the constructivist and discovery perspectives on identity. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 2(4), 317-339. https://doi.org/10.1207/S1532706XID0204_03
- Soltani, E., Naghdi, A., & Sabzehei, M. T. (2025). Sociology and its relationship with the other (ID less as the other). *Iranian Journal of Sociology*, 25(2), 89-108. <https://doi.org/10.22034/jsi.2025.2031697.1722> [In Persian]
- Stets, J. E., & Burke, P. J. (2000). Identity theory and social identity theory. *Social Psychology Quarterly*, 63(3), 224-237. <https://doi.org/10.2307/2695870>
- Stets, J. E., & Burke, P. J. (2003). A sociological approach to self and identity. In M. R. Leary & J. P. Tangney (Eds.), *Handbook of self and identity* (pp. 128-152). New York: The Guilford Press.
- Talebi, A., & Malakouti, M. S. (2014). The problem of identity on children without birth certificate. *Social Development & Welfare Planning*, 18(5), 35-63. <https://doi.org/10.22054/qjsd.2014.379> [In Persian]
- Taylor, C. (1989). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Harvard University Press.

رنج بی‌پایان فراموش‌شدگی: زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی بدون هویت قانونی

فرزین جیرانی^۱، فاطمه صدرنبوی^{۲*}، مجید فولادیان^۳، مهناز امیرپور^۴

۱- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، واحد قوچان، دانشگاه آزاد اسلامی، قوچان، ایران.

۲- دانشیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول) fatemeh.sadrnabavi@iaui.ac.ir

۳- دانشیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

۴- استادیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد، مشهد، ایران.

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: مسئله عدم برخورداری از شناسنامه در ایران، با توجه به ثبت واقعه تولد در مدت زمانی کوتاه، حکایت از وقوع بی‌عدالتی بین‌نسلی دارد. فقدان هویت قانونی، افراد را به حاشیه‌نشینی و مهاجرت ناگزیر می‌کند؛ از این‌رو، نباید آنان را با سایر گروه‌های حاشیه‌نشین یکسان دانست. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف واکاوی عمیق در معنای زندگی از دید افراد فاقد هویت قانونی و بازنمایی درک و تجربه زیسته این افراد انجام شد.

روش و داده‌ها: این پژوهش مبتنی بر پارادایم تفسیری و با رویکرد پدیدارشناسی توصیفی انجام شد. مشارکت‌کنندگان با استفاده از نمونه‌گیری گلوله‌برفی انتخاب شدند و نمونه‌گیری تا دستیابی به اشباع نظری ادامه یافت که با ۱۵ مشارکت‌کننده حاصل شد. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختمند گردآوری و پس از پیاده‌سازی، از طریق کدگذاری اولیه، کدگذاری متمرکز و کدگذاری نظری تحلیل شدند. در مرحله کدگذاری نظری نیز از روش مقایسه مستمر بهره گرفته شد.

یافته‌ها: یافته‌ها در قالب شش مضمون اصلی و نه مضمون فرعی نشان داد که افراد فاقد هویت در این زیست‌جهان، با تجربه مداوم ترس از رد مرز شدن، محرومیت از حقوق اولیه، طرد، اضطراب، تنفر از خود و آسیب‌پذیری دائمی روبه‌رو هستند. افراد فاقد هویت حسی ناخوشایندی به اجداد خود دارند که سرنوشت شوم زمان حال آنان را رقم زده‌اند. آزادی‌های فردی و حقوق شهروندی آنان به حالت تعلیق درآمده است و افراد فاقد هویت از نظر قانونی به انسان‌هایی بی‌نام و نامرئی تبدیل شده‌اند؛ از این‌رو، هیچ امیدی به آینده ندارند.

بحث و نتیجه‌گیری: یافته‌های پژوهش امکان درک معانی ذهنی مشارکت‌کنندگان را فراهم می‌کند. زیست فاقد هویت، اجباری است که نسل‌های پیشین به این مردم تحمیل کرده‌اند. بی‌هویتی چیزی فراتر از فقر در همه شکل‌های آن است؛ زیرا، بدون هویت همه راه‌حل‌ها برای حل مشکلات به «دریافت شناسنامه و پیدا کردن هویت قانونی» منتهی می‌شود.

واژگان کلیدی: بدون هویت قانونی، بدون شناسنامه، بلوچ، سکونتگاه غیررسمی، حقوق شهروندی تعلیق شده.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۴/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۸/۱۸

ارجاع: جیرانی، ف.، صدرنبوی، ف.، فولادیان، م.، امیرپور، م. (۱۴۰۴). رنج بی‌پایان فراموش‌شدگی: زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی بدون هویت قانونی. *مطالعات اجتماعی ایران*، ۱۹(۳)، ۱۱۱-۱۳۷. <https://doi.org/10.22034/jss.2026.2077264.1929>

مقدمه و بیان مسأله

در کشوری که نظام ثبت‌احوال آن نزدیک به یک قرن سابقه دارد، انسان‌هایی زندگی می‌کنند که برای اثبات «هم‌وطن‌بودن» خود، ناچارند به جای نشان دادن شناسنامه، از رنگ پوست، لهجه‌ی مادری و خاطره‌ی نیاکان عشایری خود کمک بگیرند. این در حالی است که در دنیای امروز برخورداری از مزایای اجتماعی مستلزم داشتن هویت قانونی است که از طریق داشتن شناسنامه و ثبت تولد حاصل می‌شود. «ثبت تولد، کلید ایجاد هویت قانونی است» (باروس^۱، ۲۰۲۴؛ فیشر^۲، ۲۰۲۵؛ کوسوماپوترا^۳ و همکاران، ۲۰۲۵). شهروندی، پیوندی قانونی است که افراد با دولت برقرار می‌کنند و می‌تواند یا از طریق مداخله مقامات ذی‌صلاح یا به صورت خودجوش از طریق تولد به دست آید؛ به این ترتیب، شهروندی وضعیتی است که می‌تواند از دست رود یا تغییر کند (چیچکل^۴، ۲۰۲۵). برخورداری از هویت قانونی و داشتن یا نداشتن شناسنامه می‌تواند بر خدمات و مزایای اجتماعی که فرد دریافت می‌کند و بر «درک فرد از خود، نقش‌های اجتماعی و تعهدات او» (بورک^۵، ۲۰۰۸) اثر بگذارد؛ از این رو، هویت هم به لحاظ قانونی و هم کاهش آسیب‌پذیری ناشی از طرد اجتماعی و به حاشیه رانده‌شدن اهمیت دارد (فیشر، ۲۰۲۵؛ کوسوماپوترا و همکاران، ۲۰۲۵) و مانع انگ اجتماعی «دیگری ناخواسته» می‌شود (چیچکل، ۲۰۲۵).

عدم برخورداری از هویت قانونی سبب می‌شود که افراد با «شبکه پیچیده‌ای از محرومیت‌ها» (باروس، ۲۰۲۴) روبه‌رو شوند؛ بنابراین، برخورداری از شناسنامه و دستیابی به هویت قانونی به عنوان «سازوکاری حیاتی برای شناسایی شهروندان» (چودنوفسکی و پیتززا^۶، ۲۰۲۱؛ چیچکل، ۲۰۲۵) عمل می‌کند. قوانین تبعیض‌آمیز شهروندی، در کنار رویه‌های مبتنی بر جنسیت، قومیت و مذهب و همچنین سامانه‌های نامناسب ثبت تولد و ازدواج، به محرومیت افراد از حقوق شهروندی خود منجر می‌شوند (یووال-دیویس^۷، ۱۹۹۹، به نقل از چیچکل، ۲۰۲۵).

جامعه‌شناسان در ایران درباره زندگی بی‌شناسنامه‌ها سکوت کرده‌اند (سلطانی و همکاران، ۱۴۰۳). تحقیقات انجام‌شده درباره افراد فاقد هویت غالباً با طرح مسائلی چون مهاجرت و اسکان در حاشیه شهر، همراه شده است. (فولادیان و همکاران، ۱۴۰۱؛ صابری‌فر، ۱۴۰۲؛ نوری و همکاران، ۱۴۰۳). مسئله عدم برخورداری از شناسنامه در ایران، با توجه به ثبت واقعه تولد در مدت‌زمانی کوتاه، حکایت از وقوع بی‌عدالتی بین‌نسلی دارد. انتخاب زندگی حاشیه‌نشینی و مهاجرت به دلیل در اختیار نداشتن هویت قانونی و شناسنامه روی می‌دهد؛ بنابراین، نباید توجه به زندگی در حاشیه‌نشینی سبب اختلاط این گروه با سایر حاشیه‌نشینان شود. مشکلات این افراد حتی دشوارتر از بی‌تابعیتی است؛ زیرا، یک فرد افغانستانی با رعایت شرایطی می‌تواند فرزندش را در مدرسه ثبت‌نام کند، ولی افراد فاقد شناسنامه که قادر به اثبات تابعیت و هویت ملی خود نیستند، از همین حقوق اندک نیز برخوردار نیستند؛ بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف واکاوی عمیق

¹ Barus² Fisher³ Kusumaputra⁴ Çiçekl⁵ Burke⁶ Chudnovsky & Peeters⁷ Nira Yuval-Davis

در معنای زندگی از دید افراد فاقد هویت قانونی و بازنمایی تجربه زیسته این افراد که در سکونتگاه‌های غیررسمی اطراف جاده میامی در حاشیه شهر مشهد زندگی می‌کنند. این سکونتگاه‌ها، به دلیل دوری از مرکز شهر، و تمرکز فعالیت‌های اقتصادی غیررسمی (به‌ویژه کوره‌های آجرپزی)، به یکی از زیست‌بوم‌های اصلی برای افراد فاقد هرگونه اسناد هویتی تبدیل شده‌اند، انجام شد. پژوهش کنونی درصدد پاسخ‌گویی به این سؤال اصلی است: تجربه زیسته افراد فاقد هویت قانونی از زندگی چیست؟

پیشینه تجربی

پژوهش‌های اندکی دربارهٔ افراد فاقد هویت قانونی انجام شده‌اند. در این بخش بر تحقیقاتی تأکید می‌شود که ارتباط موضوعی و میدانی بیشتری با پژوهش حاضر دارند.

سلطانی و همکاران (۱۴۰۳)، با طرح «دیگری آستانه‌ای» یا «مرزی» به ابعادی از انزوا و طرد اشاره کرده‌اند که ناشی از فقدان شناسنامه است. در این پژوهش برای توضیح درباره وضعیت افراد فاقد هویت قانونی از مفاهیمی چون «دیگری بیرونی-درونی»، «هم درون جامعه و هم بیرون از آن» استفاده شده است. دغدغه اصلی محققان، ذکر دلایل بی‌توجهی جامعه‌شناسان به مسئله افراد فاقد شناسنامه بوده است؛ از این رو بیشتر به طرح نظری مسئله توجه کرده‌اند. کوبی سقی و عباسی (۱۴۰۲) زندگی در سکونتگاه‌های ناامن و غیربهداشتی، کار در سنین پایین در کارگاه‌های غیرمجاز، احساس انزوا و طردشدگی، عدم دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی کافی و عدم دریافت پوشش سازمان‌های حمایتی را از مشکلات این افراد بیان کردند. مطالعه فولادیان و همکاران (۱۴۰۱) به محرومیت افراد فاقد سند هویتی از امکانات رفاهی و آموزشی، ایجاد احساس ناتوانی و استثناء اجتماعی در آنان و نیز ناتوانی آن‌ها در استفاده از فرصت‌های در اختیار اعضای دارای مدرک شناسایی اشاره کردند. هزار جربی و حامد (۱۳۹۷) بیان کردند که فضای مفهومی در قوانینی که به صورت مستقیم با کودکان بی‌شناسنامه مرتبط است، رویکردی طردگرایانه دارد و به طرد مضاعف از طریق ایجاد شروط زمانی-مکانی و اجتماعی محرومیت‌زا منجر می‌شود؛ این امر با قوانینی اعمال می‌شود که خشونت نمادین را در زمینه حقوق مادران اعمال می‌کند و با اتخاذ رویکردی پدرسالارانه، نگاهی ابزاری به حقوق مادری دارد. طالبی و ملکوتی (۱۳۹۳) با اشاره به موقعیت تثبیت‌نشده این کودکان که سبب فقدان دسترسی به امکانات آموزشی و تحصیلی، عدم دریافت حقوق شهروندی و امکانات رفاهی، ترک تحصیل اجباری، انزوا و گوشه‌گیری، احساس عدم درک و شناخت نسبت به خود، احساس پوچی و بی‌هدفی می‌شود، اشاره کرده‌اند.

مطالعات چیچکل (۲۰۲۵) در ترکیه، فیشر (۲۰۲۵) در آمریکا و هانتز^۱ (۲۰۱۹) در اندونزی، به کمبود امکانات دولتی ثبت اسناد پرداخته‌اند. زایمان خارج از بیمارستان، کمبود مأموران ثبت اسناد، مهاجرت و روابط تبعیض‌آمیز قومی و نژادی از جمله عواملی هستند که این محققان به آن پرداخته‌اند. هانتز (۲۰۱۹) به تأثیر اسناد هویتی بر ارتقای رفاه و توانمندسازی پرداخت. او نشان داد هنگامی که فرد به دسترسی به اسناد قانونی هویتی موفق می‌شود، توانایی ورود به بازار کار، تحصیل، دریافت مراقبت‌های بهداشتی، کمک‌هزینه فرزند و خدمات آموزشی و نیز مستمری بازنشستگی را به دست می‌آورد. چودنوفسکی و پیتز (۲۰۲۱) در آرژانتین به مسئله محرومیت مضاعف در

^۱ Hunter

افراد فاقد هویت قانونی پرداختند. آن‌ها عدم برخورداری از حق تحصیل، محرومیت از حقوق شهروندی و محرومیت از حمایت و مزایای دولتی را به‌عنوان شکل‌های محرومیت مضاعف تعریف کردند.

پژوهش‌ها نشان می‌دهند که بی‌هویتی قانونی، امری بسترمند و تاریخی است که تحت‌تأثیر شرایط ویژه‌ای ایجاد شده است؛ بااین‌حال، بخش عمده این مطالعات بر پیامدهای ناشی از بی‌شناسنامه‌ای متمرکز بوده و به زمینه‌ها و بسترهای شکل‌گیری آن کمتر پرداخته‌اند. تحقیق حاضر، ضمن بررسی پیامدهای ناشی از فقدان هویت، زمینه‌های تاریخی و بسترهای شکل‌گیری آن را نیز بررسی کرده است که این امر، وجه تمایز این تحقیق با پژوهش‌های پیشین به شمار می‌رود.

ملاحظات نظری

در مطالعات مبتنی بر روش کیفی، محققان عمدتاً از چارچوب نظری خاصی استفاده نمی‌کنند، اما مروری بر دیدگاه نظری مرتبط با اهداف تحقیق می‌تواند در غنابخشی به نتایج پژوهش مفید باشد.

هویت با سه پرسش اساسی برای هر فرد همراه است: «من کیستم؟»، «چگونه باید زندگی کنم؟» و «می‌خواهم به چه کسی تبدیل شوم؟» پاسخ به سؤال «من کیستم؟» مشخص‌کننده هویت شخصی است. با پرسیدن «من کیستم؟» افراد دعوت می‌شوند تا نشانگرهای هویتی خود را که در گذشته و حال قرار دارند، مشخص کنند. (باومن^۱، ۱۹۸۸: ۶۲، به نقل از کیلی^۲، ۱۹۹۲) هویت فردی چیزی است که ما را از دیگران متمایز می‌کند. افراد هویت‌های شخصی خود را از طریق تعامل در زمینه‌های تاریخی و روان‌زیستی منحصربه‌فرد پیدا و ایجاد می‌کنند. علاوه بر این، فرد برای یافتن و ایجاد هویت شخصی به تعلق، معنا و آزادی نیاز دارد (بیندر^۳، ۲۰۲۲: ۲۲۲۰). پرسش «چگونه باید زندگی کنم؟» به زمان حال اشاره دارد و شیوه‌های بودن در جهان را تعریف می‌کند. پرسش «می‌خواهم چه کسی شوم؟» ما را به سمت آینده سوق می‌دهد. رابطه متقابل بین گذشته، حال و آینده در کار مداوم برای ایجاد هویت نشان می‌دهد که ما چه کسی هستیم، چه می‌کنیم و چه می‌شویم، در طول زندگی تغییر می‌کند. شکل‌گیری هویت سرنوشتی است که افراد مدرن نمی‌توانند از آن فرار کنند. ما به هویت نیاز داریم؛ زیرا، بدون آن دیوانه خواهیم شد (باومن، ۱۹۸۸: ۶۲، به نقل از کیلی، ۱۹۹۲).

از دیدگاه جامعه‌شناختی، هویت در بافت اجتماعی ریشه دارد. هویت از طریق تعامل با دیگران و تحت‌تأثیر ساختارهای اجتماعی بزرگ‌تر قرار می‌گیرد. هنجارهای فرهنگی، نقش‌های اجتماعی و عضویت در گروه، نقش مهمی در چگونگی درک افراد از خود و نحوه درک آن‌ها توسط دیگران ایفا می‌کنند (بیهونوا^۴، ۲۰۲۵: ۵). گافمن معتقد است که افراد، براساس تجربیات گذشته خود، فرض می‌کنند که تنها اشخاصی با ویژگی‌های خاص احتمال دارد در یک محیط اجتماعی مشخص حضور داشته باشند (گافمن^۵، ۱۹۵۹: ۱). ین فرض،

^۱ Bauman

^۲ Kelly

^۳ Binder

^۴ Bihunova

^۵ Goffman

اغلب به این برداشت منجر می‌شود که افرادی فاقد ویژگی‌های منتسب به آن گروه خاص، هنگام حضور در آن محیط اجتماعی، «دیگران» تلقی می‌شوند (سهگال^۱، ۲۰۲۴: ۲۹۸۲).

ایده «دیگری‌سازی» به دلیل وجود دیگران در جامعه، وجود دارد. دیگری کسی نیست که بخشی از ما نباشد؛ بلکه کسی است یا گروهی از افراد هستند که عمداً در خارج از جامعه قرار گرفته‌اند. دیگری‌سازی مفهومی است که با ایده هویت مرتبط است. هویت افراد معمولاً دلیل دیگری‌سازی یک فرد است (دروین^۲، ۲۰۱۶).

هویت‌یابی همیشه یک انتخاب فردی نیست (دوزیناس^۳، ۲۰۰۲) برچسب‌ها و پیش‌داوری‌ها از طریق سایر گروه‌ها به مردم تحمیل می‌شود. وقتی هویت از قبل فرض شده باشد، نیاز مداوم به پذیرفته شدن و تأیید شدن توسط دیگران یا احساس پایین‌تر از حد انتظار بودن ایجاد می‌شود. هویت فرد قبل از اینکه حتی حق انتخاب به او داده شود، انتخاب می‌شود (پیشین). این هویت‌ها برای افرادی که با این هویت‌ها شناخته می‌شوند؛ بسیار دردناک است؛ زیرا، این هویت‌ها، هویت‌های کلیشه‌ای، تحقیرآمیز، غیرانسانی و انگ‌زننده ایجاد می‌کنند که بسیاری اوقات خلاص شدن از شر این هویت‌ها ممکن است دشوار باشد (تیلور^۴، ۱۹۸۹).

در دنیای مدرن، شناسنامه و کارت هویت، مهم‌ترین ابزارهای تأیید هویت اجتماعی افراد به شمار می‌روند. در دنیای کنونی، استفاده از منابع و امکانات و فرصت‌های موجود در جامعه منوط به داشتن شناسنامه و اسناد هویتی شهروندی است و افراد فاقد این اسناد، از حقوق تعریف‌شده شهروندی برخوردار نمی‌شوند (سلطانی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۰۶). به رسمیت شناختن، یکی از حقوق بنیادین انسانی و الزامات تحقق عدالت اجتماعی است. درمقابل، به رسمیت شناختن نادرست می‌تواند به شکل‌گیری تعارض‌های اجتماعی و ایجاد برداشت‌های نادرست از هویت دیگران بیانجامد. در دنیای معاصر، یکی از مباحث اساسی، شکل‌گیری جامعه‌ای عادلانه است؛ جامعه‌ای که در آن، کشمکش‌های متعددی بر سر به رسمیت شناخته شدن هویت‌ها وجود دارد. ایده دستیابی به جهانی بهتر، در واکنش به ویژگی‌ها و نسبت‌های ناعادلانه‌ای شکل گرفته است که در دوران مدرن به افراد و گروه‌های مختلف نسبت داده می‌شود؛ از این‌رو، تحقق عدالت اجتماعی در گرو به رسمیت شناختن منصفانه افراد است. کشمکش‌های مربوط به به رسمیت شناخته شدن، معمولاً معطوف به هویت‌هایی است که از سوی برخی افراد یا گروه‌ها پذیرفته نمی‌شوند یا به دلیل برچسب‌ها و انگ‌های منفی، طرد می‌شوند (باومن، ۲۰۰۶، به نقل از عبدالمجید^۵، ۲۰۲۰: ۲۱-۲۰).

دولت مدرن در ایران با ابداع شناسنامه، زمینه‌های شکل‌گیری دو گونه انسان را فراهم کرد: انسان طبیعی و انسان غیرطبیعی یا شهروند و ناشهروند. یکی از این دو انسان، شهروندی است که در جامعه قرار دارد و دیگری، به‌طور هم‌زمان، هم درون جامعه و هم بیرون از آن قرار می‌گیرد. این «دیگری» نه می‌تواند به طور کامل وارد قلمرو شهروندان شود و یکی از آن‌ها شود و نه می‌تواند به طور

¹ Sahgal

² Dervin

³ Douzinas

⁴ Taylor

⁵ AbdulMagied

کامل از قلمرو آن‌ها خارج شود. «دیگری آستانه‌ای» به دلیل نداشتن شناسنامه به‌عنوان عضوی از جامعه به رسمیت شناخته نمی‌شود و نداشتن شناسنامه، او را در نگاه دولت و جامعه به انسان نامرئی تبدیل کرده است (سلطانی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۰۶).

علاوه بر نداشتن هویت قانونی، زیست در سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه‌نشینی نیز فشار مضاعفی را بر این افراد وارد می‌کند. پارک، مشکلات فرد حاشیه‌نشین را در چارچوب تضاد فرهنگی بسیار شدید بررسی می‌کند. به اعتقاد او، گروه‌های خاصی از مردم، امنند دوره‌های آمریکایی و یهودیان، در جامعه‌ای زندگی می‌کنند که عمیقاً درگیر دو جامعه متمایز هستند، اما در هیچ کدام از آن‌ها نمی‌توانند به طور کامل ادغام شوند. این گروه‌ها هم برای جامعه و هم برای خودشان، مشکلی مهم به شمار می‌روند. فرد حاشیه‌نشین محکوم است در دو جامعه و در دو فرهنگ متضاد زندگی کند؛ از این رو، او در دو جهان زندگی می‌کند؛ جهانی وطن است، اما در هر دو جهان بیگانه باقی می‌ماند (دوبرولیوبسکا^۱، ۲۰۲۴: ۱۶).

کاستلز^۲ معتقد است که هویت‌ها به‌عنوان منابع معنا برای خود افراد عمل می‌کنند و از طریق فرایند فردیت‌سازی ساخته می‌شوند. هویت فردی براساس ویژگی‌های فرهنگی ساخته می‌شود، اما نهادها و نقش‌های اجتماعی غالب، تنها در صورتی بخشی از هویت فرد می‌شوند که درونی شوند؛ بنابراین، هویت فرایند فعال ساخت‌وساز است و کاستلز «معنا» را به‌عنوان شناسایی نمادین هدف نهفته در کنش‌های یک کنشگر اجتماعی تعریف می‌کند؛ با این حال، شکل خاصی که یک هویت به خود می‌گیرد، تحت‌تأثیر روابط قدرت قرار دارد (کاستلز، ۱۹۹۴: ۴).

یکی از نظریه‌هایی که می‌تواند به تبیین وضعیت افراد فاقد هویت قانونی و حاشیه‌نشین کمک کند، نظریه تقاطع‌گرایی است. براساس این نظریه، گروه‌های حاشیه‌نشین اغلب هنگام تعریف و تجسم هویت خود با تصمیمات پیچیده‌ای روبه‌رو می‌شوند. آن‌ها ممکن است انتخاب یا احساس کنند که مجبورند با استانداردها و اصول گروه غالب مطابقت داشته باشند؛ در نتیجه، هویت‌های جایگزین را کنار بگذارند، یا حداقل آن‌ها را در برابر معیارهای گروه غالب ارزیابی کنند و پیوندهای جمعی را تضعیف کنند که در ابتدا آن‌ها را به‌عنوان یک گروه مشخص می‌کرد. برعکس، آن‌ها ممکن است بر هویتی جداگانه در تضاد با هنجارهای غالب تأکید کنند و آن را به‌وضوح نشان دهند و از چنین مقاومتی غرور فردی و قدرت جمعی به دست آورند (کی^۳، ۲۰۰۵، به نقل از سهگال، ۲۰۲۴: ۲۹۸۶).

زیست رنج‌آور بدون هویت قانونی، هنگامی که با زیست در سکونتگاه‌های غیررسمی و تجربه حاشیه‌نشینی همراه می‌شود، چرخه‌ای از محرومیت‌ها را به فرد تحمیل می‌کند که در این پژوهش مطالعه شده است. هدف مطالعه حاضر، بررسی نقش شناسنامه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع مدرن هویت، در افراد بدون شناسنامه ساکن سکونتگاه‌های غیررسمی شهر مشهد بود.

روش و داده‌های پژوهش

پژوهش حاضر مبتنی بر پارادایم تفسیری و با رویکرد پدیدارشناسی توصیفی انجام شد. جامعه پژوهش حاضر شامل همه افراد فاقد اسناد هویتی ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی اطراف جاده میامی شهر مشهد بود. با توجه به دشواری شناسایی و دستیابی به افراد از

^۱ Dobrolyubska

^۲ Castells

^۳ Key

نمونه‌گیری گلوله‌برفی استفاده شد. انتخاب نمونه‌ها تا زمان دستیابی به اشباع نظری ادامه یافت؛ به گونه‌ای که بررسی چند مشارکت‌کننده آخر، هیچ داده‌ی متفاوتی با داده‌های قبلی به دست نداد. اشباع نظری با ۱۵ مشارکت‌کننده حاصل شد.

مشارکت‌کنندگان در پژوهش، کارگران کوره‌پزخانه‌های جاده میامی شهر مشهد بودند که از استان سیستان و بلوچستان به این منطقه مهاجرت کرده بودند. این افراد خود را اصالتاً بلوچ می‌دانستند، اما شناسنامه ایرانی نداشتند. آنان دلیل عدم برخورداری از شناسنامه را ترس اجدادشان از اعزام پسرانشان به خدمت سربازی و همچنین مخالفت با رضاشاه اعلام کردند. جدول ۱ ویژگی‌های جمعیتی شناختی مشارکت‌کنندگان را نشان می‌دهد.

جمع‌آوری داده‌ها با فن مصاحبه نیمه‌ساختمند صورت گرفت. مصاحبه‌های اول تا سوم غیرساختمند (بدون در دست داشتن سؤال مصاحبه) و صرفاً به‌منظور آشنایی محقق با مشکلات و معنای زندگی از دید مشارکت‌کنندگان در تحقیق صورت گرفت. پس از آن، مصاحبه‌ها به صورت نیمه‌ساختمند اجرا شد؛ به عبارتی با روشن شدن برخی از مشکلات افراد جامعه هدف، محقق اقدام به طرح سؤالاتی هدفمند کرد و تاحدی جریان مصاحبه را کنترل نمود.

برای رعایت ملاحظات اخلاقی، ابتدا هدف مطالعه به مشارکت‌کنندگان اطلاع‌رسانی شد و رضایت آنان برای ورود به مصاحبه جلب شد. همچنین برای مشارکت‌کنندگان، لزوم ثبت و ضبط مصاحبه‌ها و انتشار نتایج حاصل از تحقیق بیان شد. به‌منظور محرمانه بودن مطالب و گمنامی مشارکت‌کنندگان، در تمام متن مصاحبه از شماره استفاده شد. همچنین مشارکت‌کنندگان از حق انصراف از مصاحبه برخوردار بودند.

به‌منظور تعیین قابلیت اعتماد و کسب اطمینان از صحت داده‌ها، منابع آن و روش جمع‌آوری داده‌ها از روش ممیزی استفاده شد؛ به این صورت که مدیر تیم تحقیق به‌عنوان ممیز، بر مراحل انجام کار، مفاهیم و مقوله‌های به‌دست‌آمده و فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها نظارت داشت.

جدول ۱. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان

ردیف	جنسیت	سن	شغل	وضعیت تأهل
۱	زن	۳۸	سوزن‌دوز	متاهل
۲	مرد	۴۰	کارگر	متاهل
۳	مرد	۱۸	محصل	مجرد
۴	مرد	۱۸	کارگر	مجرد
۵	مرد	۱۸	کارگر	مجرد
۶	زن	۵۴	خانه‌دار	فوت همسر
۷	زن	۳۳	خانه‌دار	متاهل
۸	زن	۲۵	سوزن‌دوز	متاهل
۹	مرد	۴۵	کارگر	متاهل
۱۰	مرد	۲۵	کارگر	متاهل
۱۱	مرد	۳۰	کارگر	متاهل
۱۲	زن	۴۳	خانه‌دار	متاهل
۱۳	زن	۲۵	کارگر	متاهل

۱۴	مرد	۴۶	کارگر	متاهل
۱۵	زن	۲۰	کارگر	متاهل

برای تحلیل داده‌ها، پس از اتمام فرایند گفت‌وگوها، مصاحبه‌ها به متن تبدیل شدند. هر متن به صورت خط به خط تحلیل شد. تحلیل اولیه به شکل‌دهی کدهای اولیه منتهی شد. این کدهای خام و بالقوه در کنار متن نشانه‌گذاری شدند. بازخوانی متون مربوط به سایر مشارکت‌کنندگان، پژوهشگر را با کدهای اولیه‌ی جدیدی روبه‌رو کرد. از اینجا بود که مرور چندباره کدهای اولیه، نقاط اتصال را پدید آورد. سپس به کمک کدگذاری متمرکز، برای بسط مقوله‌های به‌دست‌آمده تلاش شد. از میان کدهای اولیه، آن دسته از کدهایی که در مقایسه با سایر کدها از فراوانی و جامعیت بیشتری برخوردار بودند، انتخاب شدند و در ادامه با بهره‌گیری از روش مقایسه مستمر، کدگذاری نظری انجام شد.

یافته‌های پژوهش

تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد که زیست افراد فاقد هویت قانونی دربرگیرنده مجموعه‌ای درهم‌تنیده از مشکلات ساختاری است. فرایند تحلیل داده‌ها و برآیند آن شامل مفاهیم اساسی، مقولات فرعی و کدهای اولیه حاصل از تحلیل داده‌ها در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. مقولات سازنده تجربه افراد فاقد اسناد هویتی

مفاهیم اساسی	مقولات فرعی	کدهای اولیه
محرومیت از امکانات اولیه زندگی	کیفیت زندگی	عدم برخورداری از مسکن مناسب عدم برخورداری از سرویس بهداشتی عدم برخورداری از آب لوله کشی
سلب حقوق بنیادین	حقوق اجتماعی	عدم دسترسی به آموزش
		عدم دسترسی به خدمات درمانی و بهداشتی
		عدم دسترسی به شغل
حقوق اقتصادی	حقوق اقتصادی	عدم برخورداری از مالکیت زمین، تلفن و...
		مشکل دسترسی به خدمات بانکی
		محرومیت از برنامه‌های خدمات اجتماعی و یارانه
		عدم امکان اشتغال در مشاغل نیازمند مجوز
	حقوق شهروندی	عدم امکان ثبت ازدواج قانونی
		عدم امکان شکایت قانونی یا دسترسی به دادگاه
		عدم همکاری برای اخذ شناسنامه و اسناد هویتی

مقاومت اجداد در برابر دولت برای دریافت شناسنامه	تداوم بی‌عدالتی نسلی	میراث نسلی بی‌هویتی
انتقال نسلی بی‌هویتی قانونی به دلیل ناتوانی در اخذ شناسنامه برای فرزندان		
اجبار جامعه به ازدواج با افراد بدون هویت قانونی		
رفتار توهین‌آمیز از سوی سایر ساکنان	نپذیرفته شدن در جامعه میزبان	داغ ننگ ادراک‌شده
به رسمیت شناخته نشدن		
تمایل نداشتن افراد دارای شناسنامه به ازدواج با افراد فاقد هویت قانونی		
نگ دانستن اطلاق افغانی توسط ساکنین و پلیس	طرد قانونی	طرد
محروم از تصمیمات قانونی		
به حاشیه رانده شدن از طریق فرایند دیگری سازی		
عدم امکان خروج از محل زندگی به دلیل ترس از دستگیری	طرد فیزیکی	ابهام آینده
	نداشتن چشم‌انداز زندگی	
ثبت‌نام فرزندان با تابعیت افغانی یا اخذ نامه اتباع، اقدام به اخذ مدارک جعلی	راهبرد هویتی	راهبرد بقا در برابر طرد نظام‌مند
نظیر سپردن سرمایه (برای خرید سیم‌کارت، اجاره خانه، یا ثبت املاک) به نام افراد دارای هویت قانونی	راهبرد و کالتی	
زیست محدود در قلمروهایی که تحت حمایت غیررسمی کارفرمایان یا معتمدان محل قرار دارند	راهبرد فضایی	
پرهیز از حضور در فضاهای عمومی و مراکز درمانی و اداری	راهبرد معیشتی	
پذیرش کار در مشاغل فاقد بیمه		
به‌کارگیری کودکان در چرخه کار غیررسمی		
توسل به چانه‌زنی مالی برای کاهش هزینه‌های خدمات		

محرومیت از امکانات اولیه زندگی

در بدو ورود به محل سکونت افراد فاقد هویت قانونی، محرومیت در برخورداری از ابتدایی‌ترین امکانات زیست خود را نشان می‌دهد. مشارکت‌کنندگان تجربه خود را از این نحوه زیست چنین بازگو کردند:

«ما که مدرکی نداشتیم، کاری هم نداشتیم، پولی هم نداشتیم. رفتیم تو کوره‌ها، تو کوره‌های ارباب مشغول به کار شدیم و تو خونه‌هایی که ارباب داده بود، زندگی می‌کردیم. زندگی خیلی سختی بود. تو خاک و طوفان بدون امکانات، دستشویی نداشتیم، حمام نداشتیم، خیلی وضع خراب بود. تو بدترین شرایط زندگی می‌کردیم. تو کوره‌ها خشت می‌زدیم. زن و مرد خشت می‌زدیم. حتی بچه‌ها مونم کار می‌کردند. حق نداشتیم اعتراض کنیم چون بیرونمون می‌کردن» (مشارکت‌کننده ۲).

«خونه که نیست؛ از طویله بدتره. نه دستشویی داره، نه آب داره. مثل گاش گوسفند می‌مونه» (مشارکت‌کننده ۱۵).

«یازده سال تو خونه ارباب کار کردیم، تو کوره‌های آجرپزی، هیچ امکاناتی نداشت نه آب و نه برق، نه دستشویی. فقط یک اتاق به اندازه یک قالی کوچک» (مشارکت‌کننده ۱۲).

سلب حقوق بنیادین

جلوه دیگری از محرومیت‌هایی که مشارکت‌کنندگان در تجربه خود از زندگی بدون هویت قانونی بیان کردند، سلب حقوق بنیادین بود. عدم برخورداری از اسناد هویتی قانونی به سلب حقوق آنان در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و شهروندی انجامیده است.

سلب حقوق اجتماعی با سه مفهوم عدم دسترسی به آموزش، عدم دسترسی به خدمات درمانی و بهداشتی و عدم دسترسی به شغل مشخص شده است.

«دفترچه نداریم. کاری نمی‌تونیم انجام بدیم. هزینه درمان نداریم. وقتی دفترچه نداری خیلی هزینه بالاست. هزینه درمان یک طرف هزینه دارو یک طرف دیگه. ما اصلاً شرایطشو نداریم، مگر در شرایط مرگ باشیم که بخوایم دنبالش بریم» (مشارکت‌کننده ۱۰).

«خواهر شوهرم زایمان داشت به ما گفتن باید بیست میلیون پول بدین. گفتم از کجا بیاریم؟ ما کارگریم، ما پولی نداریم. به پاشون افتادیم و کلی التماس کردیم. مددکار گفت: تو کشور ما اومدین، حاضر نیستین پول بدین؟ عجب آدمایی هستین شما. برید کشور خودتون. حرفش برام سخت بود. بهش گفتم ما ایرانی هستیم، ما هم وطنیم، ما بلوچیم، ما از یک خاکیم، ولی بهم توجه نکرد. آخرش چهار میلیون بهش دادیم. وقتی برگشتیم روستا حتی پول نداشتیم برای زن زایمان کرده گوشت بخریم، مرغ بخریم. این همه توهین! تو افغانی هستی برو کشورت. من یک ایرانی‌ام، یک زن بلوچم. چرا باید با من این‌طوری حرف بزنی؟ هر وقت می‌ریم بیمارستان اشکمون در می‌یاد. دوست داریم بمیریم، ولی بیمارستان نریم» (مشارکت‌کننده ۶).

«رفتیم کارخونه. چند وقتی گذشت، دیدیم مدارک می‌خوان برای بیمه. مجبور شدیم ترک کنیم کارخونه رو» (مشارکت‌کننده ۹).

«به جای افغانی بهشون می‌خوان درس بدن، ولی اگر بخواد همین‌جوری پیش بره که اسم افغانی رو روی اونا بذارن، ما اجازه نمی‌دیم برن درس بخونن. اجازه نمی‌دیم که اسم افغانی رو روشون بذارن. ما به افغانی‌ها احترام می‌ذاریم» (مشارکت‌کننده ۱).

«بچه‌هام از من گله دارن که شما چرا هویت ما رو تغییر دادین؟ من به خاطر مدرسه مجبور شدم بچه‌هامو افغانی ثبت‌نام کنم که درس بخونن. اگه می‌گفتم بلوچ، هیچ‌کس قبول نمی‌کرد» (مشارکت‌کننده ۷).

سلب حقوق اقتصادی با چهار مفهوم عدم برخورداری از مالکیت زمین، تلفن و...، مشکل دسترسی به خدمات بانکی، محرومیت از برنامه‌های خدمات اجتماعی از قبیل بیمه و یارانه، و عدم امکان اشتغال در مشاغل نیازمند مجوز مشخص شده است.

«پسر من می‌ره تو صف نانوايي. اونقدر اونجا می‌شیننه تا بالاخره دلشون بسوزه نون بدن؛ چون ما کارت بانکی نداریم و نانوايي کارت می‌خواد. الانم می‌گن همه‌چی قراره کارتی بشه. واقعاً دیگه نمی‌دونم چکار کنم. ما سیم‌کارت تلفن نداریم. باید یکی دیگه برامون بخره. شوهرم به رفیقاش پول داده بود که براش سیم‌کارت بخرن، ولی هر دفعه پولشو خوردن و براش سیم‌کارت نگرفتن و ما هم چاره‌ای نداریم جز اینکه اعتماد کنیم» (مشارکت‌کننده ۷).

«ما صاحب هیچ‌چیزی نیستیم و هیچ‌وقت چیزی از خودمون نداریم. نمی‌تونیم یه خونه به نام خودمون بگیریم. اگر پول داشته باشیم نمی‌تونیم برای خودمون چیزی بگیریم؛ باید به نام رفیقی، دوستی یا آشنایی بزنیم. ما نمی‌تونیم هیچ چیزی رو به نام خودمون بزنیم» (مشارکت‌کننده ۱۴).

«این ترسا همیشه هست. خدای نکرده از پنج طبقه بیفتیم پایین به ما بیمه تعلق نمی‌گیره. اگه طوری هم بشیم، می‌گه آقا مدرکی نداشتی. آقای صاحبکار خودش می‌زنه به اون راه، تو مدرک نداشتی از بیمه ما هم نمی‌تونی استفاده کنی. بعدش این اداره بیمه بیاد مأمورا بیان بگن کارگرهایی که اینجا کار می‌کنند، کارت کارگری دارند؟ کارت ملی همراهشون هست؟ بیمه هستن؟ اینم هست خیلی سخته برامون» (مشارکت‌کننده ۱۴).

سلب حقوق شهروندی با سه مفهوم عدم امکان ثبت ازدواج قانونی، عدم امکان شکایت قانونی یا دسترسی به دادگاه، عدم امکان اخذ شناسنامه و اسناد هویتی مشخص شده است.

«من خودم شناسنامه دارم، ولی شوهرم نداره و به همین خاطر رفت شناسنامه جعلی گرفت که فهمیدن و گفتن تو افغانی هستی و رفتی شناسنامه جعلی گرفتی و باید بری زندان و جریمه بشی. حالا دیگه بچه‌هام نمی‌تونن شناسنامه بگیرن و باید از هم جدا بشیم که من بتونم بچه‌هام رو شناسنامه‌دار کنم» (مشارکت‌کننده ۱۲).

«یک مولوی می‌خواد خطبه عقد رو می‌خونه و می‌ره. هیچ‌جایی ثبت نمی‌شه. ما هم هیچ‌جایی نمی‌تونیم ثبت کنیم؛ چون شناسنامه می‌خواد. با دین ما، مذهب ما درست نیست که ازدواج کنیم و جایی ثبت نکنیم. هیچ‌کس اینا رو نمی‌فهمه» (مشارکت‌کننده ۶).

«از بدبختی و بیچارگی ما سوءاستفاده می‌کنن. مدام سر ما کلاه می‌ذارن و از بی‌مدرکی ما سوءاستفاده می‌کنن؛ چون ما نمی‌تونیم شکایت کنیم» (مشارکت‌کننده ۹).

«برای ما مأموراً فرقی نداره. تا ببینن مدرک ندارن، اصلاً کار به بلوچ بودن تو ندارن، به لهجت کار ندارن. سریع می‌فرستنت افغانستان» (مشارکت‌کننده ۱۳).

«اگر DNA بگیرن جواب می‌ده. الان شما برای DNA اقدام کردید؟ نه هنوز اقدام نکردیم، ولی چند تا از اقوام اقدام کردند که هنوز موفق نشدن برای آزمایش گرفتن. جواب رد بهشون می‌دن و پشت گوش می‌ندازند» (مشارکت‌کننده ۱۱).

«ما مدرک نداریم که بتونیم از اینجا خارج بشیم بیفتیم دنبال کارامون. ما اگر بتونیم به مدرکی داشته باشیم که حداقل بتونیم بریم دنبال اینکه یک سری شناسنامه مدارک دور و برو پیدا کنیم، بتونیم بریم دنبال آزمایش DNA و چیزای دیگه خوبه، ولی خب همونم نداریم. پولم نداریم. هیچ‌کس به داد ما نمی‌رسه» (مشارکت‌کننده ۱۴).

«رفتم اونجا نامه اتباع بگیرم. دفتر پرسیدن که گفتیم ما افغانی نیستیم؛ بلوچ هستیم. پدران ما چهل و پنجاه سال پیش در خواف پرونده دارن. ما الان مجبوریم نامه اتباع بگیریم که بچه‌هامون برن تحصیل کنن بی‌سواد نشن. اگه یک روزی ما موفق شدیم مدارکمون رو بگیریم، چطوری می‌شه؟ اونا گفتن اشکالی نداره بچه‌هاتون درس بخونن بی‌سواد نشن. بعدشم تونستین موفق شدین مدارکی رو بگیرین، جلوی این کد گرفته می‌شه» (مشارکت‌کننده ۲).

«ما نمی‌تونیم از این جهنم بیایم بیرون، حتی نمی‌تونیم وارد مشهد بشیم. چه‌جوری می‌تونیم بریم جای دیگه که ثابت کنیم یا آزمایش DNA بگیریم؟ این به مشکل ماست. مشکل دیگه ما اینه که باید به برگه داشته باشیم که تردد کنیم. بریم بگردیم دنبال اقوام و قوم و خویش‌هایی که شناسنامه دارن رو پیدا شون کنیم تا از طریق DNA اونا بتونیم بفهمیم و اونم نمی‌تونیم بریم دنبالش» (مشارکت‌کننده ۹).

میراث نسلی بی‌هویتی

مقوله میراث نسلی بی‌هویتی با مقوله فرعی تداوم بی‌عدالتی نسلی و سه مفهوم مقاومت اجداد در برابر دولت برای دریافت شناسنامه، انتقال نسلی بی‌هویتی قانونی به دلیل ناتوانی در اخذ شناسنامه برای فرزندان، و اجبار جامعه به ازدواج با افراد بدون هویت قانونی مشخص شده است.

«عشایر بودن، کارشون دامداری و کشاورزی بوده. از شهر دور بودن به این چیزا فکر نمی‌کردن. وسائل نداشتن برن شهر. پولی نداشتن. اگه پسرا می‌رفتن سربازی، کی باید کار می‌کرده؟ همه گشنه می‌موندن؛ به همین خاطر کسی شناسنامه نگرفته و همه تا الان به همین شکل پیش رفتن» (مشارکت‌کننده ۱).

«ما همیشه به خاطر مدرسه مشکل داشتیم. به پدرانمون می‌گفتیم چرا شما برای ما شناسنامه نگرفتین؟ اونا می‌گفتن که ما بچه بودیم چندین سال پیش مثل شما کوچیک بودیم، پدربزرگتون گاودار بود مالدار بود. برای اینکه ما سربازی نریم یا مثلاً تو قانون اینور و اونور ما رو نکشن به زور به سربازی نبرن، پدرمون برای ما مدرک نگرفت. اگر داشتن هم گمشون کردن. خدا می‌دونه! ولی گفتن مدارک نداریم. بعد گفتیم چرا نمی‌گیرین؟ گفتن به خاطر اینکه نرین سربازی. همین حرف بعضی وقتا صحبتش می‌شه ما سختی‌ها رو می‌بینیم ازشون می‌پرسیم چرا به فکر ما نبودین؟ می‌گن که به فکر ما هم نبودن بزرگترای ما هم، بابابزرگا. اینا همش همین مشکلو داشتن» (مشارکت‌کننده ۲).

«ما چون اونجا بودیم و اون ملتی که اونجا هست، فارسا، مأمور شوراها، دهیار، همشون با پدرانمون پدربزرگامون همونجا با هم به دنیا اومدن؛ یعنی تو یک محله بزرگ. ما رو مثل فامیل خودشون می‌دونن. ما بومی اونجا بودیم ما رو غریبه نمی‌دونن. چون مدارک نداریم می‌دونن نگرفت، می‌دونن ما افغانی نیستیم که با یه چشم دیگه نگاه کنن و همچنین مثل پلیس‌های نظامی پاسگاه و اینا با ما کاری نداشتن؛ چون می‌دونستن ما بچه اونجا هستیم. خب اگه کسی می‌خواست یه چیزی به ما بگه، شورای اون محله، دهیار اون محله و بزرگاش می‌رفتن بهشون می‌گفتن که آقا اینا بچه اینجا هستن. درسته مدارک نگرفتن، شاید امروزیا فردا برن دنبالشون یه مدارکی به اینا تعلق بگیره، اما اینا افغانی نیستند که شما بخوای به اینا ظلم کنی؛ یعنی اینا رو بگیرین بندازین افغانستان؛ به خاطر همین الان هم بریم اونجا زندگی کنیم، مأمور چیزی به ما نمی‌گه؛ چون اونا پشت ما هستن و همه چیو خبر دارن» (مشارکت‌کننده ۱۵).

«چرا به خاطر اشتباه پدران و اجدادمون باید محکوم باشیم که اینجوری زندگی کنیم؟» (مشارکت‌کننده ۱۰).

«پدربزرگامون رو نفرین می‌کنیم. همه نفرین می‌کنن؛ چون باعث شدن ما این قدر زجر بکشیم»
(مشارکت‌کننده ۵).

«می‌تونیم برای فرزندامون شناسنامه بگیریم. همین‌طوری پشت سر هم بدون شناسنامه و بدون هویت داریم زندگی می‌کنیم و خیلی سختیه خداییش» (مشارکت‌کننده ۷).

داغ ننگ ادراک‌شده

این مقوله به برجستگی اشاره دارد که جامعه به افراد فاقد هویت قانونی می‌نهد. این برجستگی می‌تواند بر رفتار و ادراکات، احساسات و تصوراتی که فرد نسبت به خود دارد، اثر بگذارد. داغ ننگ ادراک‌شده در افراد فاقد اسناد هویتی با پذیرفته‌نشدن این افراد از سوی جامعه میزبان همراه است. رفتار توأم با تحقیر و توهین، به‌خصوص اطلاق افغانی بودن، به رسمیت شناخته‌نشدن از سوی جامعه، و تمایل نداشتن افراد دارای هویت قانونی به وصلت با فرزندان این خانواده‌ها، از مفاهیمی‌اند که داغ ننگ ادراک‌شده را ایجاد کرده‌اند.

«یک روز پسر من که از مدرسه می‌اومد، دیدم کتک خورده و داره به خودش می‌پیچه. چیزی نگفتم گفتم بچه هستند دعوا می‌کنند. چند روز گذشت دیدم باز کبود برگشته خونه و دیگه نتونستم تحمل کنم و رفتم در خونه‌شون. گفتم چرا پسر منو می‌زنی؟ دفعه آخرت باشه. وقتی داشتم برمی‌گشتم، شنیدم که یک پسر دوازده‌ساله می‌گفت: این افغانی‌ها چقدر پررو شدند. گریه‌ام گرفت و تا خونه با چشم‌گریون برگشتم» (مشارکت‌کننده یک).

«چون به بلوچ و مردم بلوچ توهین می‌شه. ما ایرانی هستیم. چرا به ما می‌گن افغانی؟ ما نمی‌گیم افغانی‌ها بدن، ما ناراحتیم تو بلوچ باشی، ایرانی باشی و اونوقت بهت بگن افغانی و حق واقعیتو بهت ندن» (مشارکت‌کننده ۱۳).

«ز خودمون بدمون میاد» (مشارکت‌کننده ۳).

طردشدگی

طردشدگی شرکت‌کنندگان پژوهش در سه شکل تجربه شده است: طرد قانونی که فرد را از تصمیم‌گیری قانونی محروم می‌کند؛ طرد اجتماعی که از طریق تقسیم‌بندی جامعه به افراد دارای شناسنامه و فاقد شناسنامه یا ایرانی و افغانی سبب به حاشیه راندن افراد فاقد هویت قانونی می‌شود؛ طرد فیزیکی که آنان را مجبور به زندگی و حرکت در محدوده‌ای مشخص می‌کند. این افراد به دلیل ترس از دستگیری و رد مرز شدن، جرئت خروج از این فضا را ندارند.

«ما هم هرچی تلاش می‌کنیم بفهمونیم ما بلوچستانی هستیم، اهل سیستانیم، هیچ فایده‌ای نداره و می‌گن باید بری تو سایت خودتو افغانی ثبت‌نام کنی. ما مگر افغانی هستیم که این کارو بکنیم؟ ما تو افغانستان کسی رو نداریم و هیچ‌کس و کارمون اصلاً اونجا نبوده و ما هیچ‌وقت خودمونو افغانی معرفی نمی‌کنیم» (مشارکت‌کننده ۶).

«چرا همش به ما می‌گن شما نمی‌دونم چلوید شما پاکستانید شما افغانستانی هستید؟ نه ما هیچ‌کدوم از اینا نیستیم. ما بچه سیستان و بلوچستانییم، ما از اهالی بلوچستانییم، ما از اهالی سیستانیم، ما همه ایرانی‌ایم. تو بدترین شرایط زندگی می‌کردیم. آخه خدا رو خوش نمیداد تو بلوچستان که بودیم تو بی‌آبی و طوفان و شن و بدبختی زندگی کنیم. الانم که بیایم تو مشهد، باز ما باید تو بدبختی و ترس و بیچارگی زندگی کنیم؟ مگه ما چه گناهی کردیم؟ چرا هیچ‌کی به داد ما نمی‌رسه؟ چرا هیچ‌کی به فریاد ما نمی‌رسه؟ چرا ما باید خودمونو افغانی جا بزنییم؟ دو روز دیگه اگه اومدن گفتن شما از اینجا برین چون افغانی هستید، ما کجا بریم؟ مگه ما افغانی‌ایم؟ مگه ما افغانستان دیدیم؟ مگر ما می‌تونیم تو افغانستان زندگی کنیم؟ اصلاً مگه ما با اونا جور درمی‌یایم؟ اونا یک شکل دیگه‌ای دارن، یک حالت دیگه‌ای دارن. ما هیچی اصلاً با اونا نمی‌تونیم کنار بیایم، ما نمی‌تونیم با اونا زندگی کنیم» (مشارکت‌کننده ۷).

«یک روز اومدن ما رو ببرن. گفتن من شناسنامه دارم. شناسنامه پرت کردن و گفتن باید تو هم بری افغانستان. گفتن ما بلوچیم، ایرانی هستیم. گفتن هم‌تون افغانی هستید و باید برید» (مشارکت‌کننده ۵).

«تو ایران هرجا که باشم احساس وطن می‌کنم. باور کنین همه جای ایران سرای من هست، ولی متأسفانه نمی‌تونم این احساس رو تو واقعیت داشته باشم. برا من شده مثل یک آرزو. امیدوارم شاید روزی اتفاق بیفته» (مشارکت‌کننده ۴).

«ما مدرک نداریم که بتونیم از اینجا خارج بشیم بیفتیم دنبال کارمون. ما اگر بتونیم یه مدرکی داشته باشیم که حداقل بتونیم بریم دنبال اینکه یک سری شناسنامه مدارک دور و برو پیدا کنیم و بتونیم بریم دنبال آزمایش DNA و چیزای دیگه خوبه، ولی خب همونم نداریم. پولم نداریم. هیچ‌کس به داد ما نمی‌رسه» (مشارکت‌کننده ۱۱).

«منی‌تونیم راحت تو شهر بچرخیم. همش می‌ترسیم. بلوچستان نمی‌تونیم بریم. اونجا فامیلامون فوت می‌کنن، نمی‌تونیم بریم. حسرت می‌خوریم. خیلی درد بزرگیه. سیستان و بلوچستان نمی‌تونیم بریم. الان یک عروسی می‌شه، نمی‌تونیم بریم، حسرت می‌خوریم» (مشارکت‌کننده ۴).

«خانواده که اینجا هستند و از اینجا هیچ‌وقت نمی‌تونن خارج بشن. اینجا مثل زندان می‌مونه. مجبوری تا موقعی که شناسنامه نداری از اینجا بیرون نری. بیرون رفتن از اینجا یعنی دستگیر شدن و رد مرز شدن. با نبود شناسنامه ما همیشه زندانی‌ایم. به محض بیرون رفتن، دستبند می‌زنن و رد مرز می‌کنن» (مشارکت‌کننده ۱۵).

ابهام آینده

عدم برخورداری از شناسنامه، نه تنها بر زندگی در زمان حال افراد فاقد هویت اثر نامطلوبی بر جای گذاشته است، بلکه حتی این افراد نمی‌توانند افق روشنی برای آینده خود تصور کنند.

«ما معنای واقعی زندگی رو نمی‌دونیم. ما می‌بینیم که زندگی واقعی چی هستش و باید چطور از زندگی لذت ببریم، ولی ما اجازه رسیدن به معنای واقعی زندگی و به طور کلی زندگی کردن رو نداریم؛ چون هویت نداریم» (مشارکت‌کننده ۴).

«همه ما درمونده و خسته و افسرده‌ایم؛ برای اینکه زندگی‌مون هیچ معنایی نداره و تا شناسنامه نباشه، ما هیچ امیدی به زندگی نداریم» (مشارکت‌کننده ۱۰).

«ما خیلی درد کشیدیم، خیلی سختی کشیدیم. اگه اینا به ما شناسنامه بدن، ما زندگی‌مون درست می‌شه. معنای زندگی رو درک می‌کنیم. الان ما و همه آدمایی که اینجا زندگی می‌کنیم، افسرده‌ایم، خسته‌ایم، آینده نداریم. مرگ از این زندگی بهتره» (مشارکت‌کننده ۵).

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف فهم روایت‌های ساکنین فاقد هویت قانونی در سکونتگاه‌های غیررسمی و دلالت‌های هویتی زیستن در زیست‌جهان بی‌هویتی انجام شد. یافته‌های پژوهش امکان درک معانی ذهنی مشارکت‌کنندگان را فراهم کرد. زیست فاقد هویت، اجباری است که نسل‌های پیشین به این مردم تحمیل کرده‌اند. بی‌هویتی چیزی فراتر از فقر در همه شکل‌های آن است؛ زیرا، بدون هویت همه راه‌حل‌ها برای حل مشکلات به «دریافت شناسنامه و پیدا کردن هویت قانونی» منتهی می‌شود.

بی‌هویتی پدیده‌ای چندوجهی با پیامدهای عمیق است. افراد «بدون هویت قانونی» از حقوق اولیه خود محروم‌اند و با موانع درخور توجهی برای دسترسی به خدمات ضروری مانند مراقبت‌های بهداشتی، آموزش و اشتغال روبه‌رو هستند. علاوه بر این، فقدان حمایت قانونی، همراه با تبعیض گسترده و محرومیت اجتماعی، آسیب‌پذیری‌های آن‌ها را تشدید می‌کند. بی‌تابعتی فقط رنج و محرومیت فردی نیست، بلکه به تداوم و تعمیق نابرابری‌های اجتماعی نیز دامن می‌زند.

روایت‌های «بدون هویت‌ها» نشان می‌دهد که پاسخ به سؤال «من کیستم؟» دشوار است. افراد فاقد هویت مورد مطالعه، بین آنچه خود در باره هویتشان باور دارند و آنچه دیگران (دارندگان هویت قانونی، پلیس و...) درباره آن‌ها می‌اندیشند، تفاوت فاحشی می‌بینند. تلاش برای اثبات خود و هویت قومی و ملی‌شان ناکام مانده است. اگر چه هنوز امیدوارانه تلاش می‌کنند هویتی که خود را متعلق به آن می‌دانند، به جامعه و نیروهای انتظامی و قانونی بقبولانند، اما زندگی و شرایط سخت، آمال و آرزوهای آنان را نابود می‌کند. روایت‌های آنان برای تمایز هویت خود از هویت افغانی، از سوی جامعه پذیرفته نشده است. آن‌ها پیوسته در مواجهه با «دیگری» باید هویت خود را یادآوری کنند و دلایل تمایز خود را از افغانه بازگو نمایند. این تلاش برای به رسمیت شناساندن هویت، دشوار و طاقت‌فرسا است و غالباً نیز به شکست می‌انجامد، اما احساس مداوم پوچی، تنفر از خود و بی‌قدرتی را نیز به همراه دارد؛ به‌خصوص در مواجهه با قانون و مراجع قانونی. آنان باور دارند که ایرانی و بلوچ هستند و این باور است که به مبارزه آن‌ها برای زیست در کنار افراد دارای هویت قانونی معنا می‌بخشد.

«چگونه باید زندگی کنم؟» دومین پرسشی است که در هویت‌یابی باید به آن پاسخ داد. برای پاسخ به این پرسش، فرد فاقد هویت قانونی خود را در رابطه با افراد دارای هویت قانونی که ساکن همان سکونتگاه‌های غیررسمی هستند و با آن‌ها تعامل مستمر دارد، تعریف می‌کند. زندگی آکنده از رنج و محرومیت به او آموخته است که ریشه اصلی مشکلاتش در بی‌هویتی نهفته است. تفاوت‌هایی که بین خود و دیگران می‌بیند، ناشی از زیست در سکونتگاه‌های غیررسمی و فقر نیست، بلکه به دلیل در اختیار نداشتن شناسنامه و به تبع آن، بی‌هویتی، بی‌قدرتی و آسیب‌پذیری مستمر است. او در هر لحظه از زندگی، تفاوت بین داشتن شناسنامه و نداشتن آن را با تمام وجود احساس می‌کند. ایران را وطن خود می‌داند و باور دارد که این کشور سرزمین مادری اوست، اما امکان اثبات تعلق خود به این سرزمین را ندارد که به دلیل بی‌هویتی، «فاقد صدا» و «قدرت» است. برای او، بی‌هویتی سرنوشت اجباری و ساختاری است که اولین بار توسط اجدادش رقم خورده و ریشه در فقر اقتصادی، فقر فرهنگی و بی‌اعتمادی به حکومت داشته است. این سرنوشت در طول نسل‌ها تداوم یافته است. راه‌گریزی از آن وجود ندارد؛ حتی امروزه که پیامدهای بی‌هویتی تمام زندگی آن‌ها را احاطه کرده است و خود نیز می‌دانند باید از این رنج بی‌پایان رهایی یابند، توان برون‌رفت از آن را ندارند. بی‌هویتی، آن‌ها را در جامعه به انسان‌هایی «نامرئی» و «بی‌صدا» تبدیل داده است. «دیگران» آن‌ها را شبیه افغانه و دارای ویژگی‌های خارج از ملیت ایرانی می‌بینند؛ از این‌رو، گاه جامعه ایرانی با آن‌ها بدون احساس تعلق، اعتماد و همبستگی اجتماعی رفتار می‌کند.

روایت‌های افراد بی‌هویت نشان می‌دهد که زیست در بی‌هویتی، شرایطی است که در آن آزادی‌های فردی و حقوق شهروندی تعلیق می‌شود. این شرایط سبب می‌شود که بی‌هویت، بی‌نام و نامرئی شود. آنان با تجربه مداوم ترس از رد مرز شدن، محرومیت از حقوق طبیعی و اولیه در همه ابعاد زندگی، تحقیر و طرد شدن، اضطراب، تنفر از خود و آسیب‌پذیری دائمی روبه‌رو هستند. نتایج این بخش با نتایج پژوهش‌های ملکوتی و طالبی (۱۳۹۳)، فولادیان و همکاران (۱۴۰۱) و کوبی سقی و عباسی (۱۴۰۲) همخوانی دارد.

هویت در حوزه اجتماعی ساخته می‌شود و در بستر زمان شکل می‌گیرد؛ از این‌رو، احساس تعلق به گذشته، حال و آینده، هویت-کار و رویه‌های هویتی را در بر می‌گیرد. هویت اجتماعی حاصل شرایط اجتماعی و کنش‌های انسان‌ها است. از این منظر، معناساز بودن هویت بر برساختی بودن آن دلالت می‌کند؛ معنا نتیجه توافق یا عدم توافق است؛ بنابراین، معنا می‌تواند موضوع قرارداد باشد و می‌توان بر سر آن به مذاکره و گفت‌وگو نشست. روایت‌های «افراد فاقد هویت قانونی» حاکی از آن است که خواهان مذاکره و گفت‌وگو بر سر «هویت واقعی‌شان» هستند، اما «بی‌صدایی» و «بی‌قدرتی» مانع طرح مسئله در مراجع قانونی و حل آن با روش‌های مدرن (آزمایش DNA) می‌شود. نتایج این بخش با نتایج پژوهش‌های چودنوفسکی و پیترز (۲۰۲۱)، چیچکل (۲۰۲۵) و ایتو (۲۰۲۵) همخوانی دارد.

یکی از یافته‌های به‌ظاهر متناقض این پژوهش، تأکید هم‌زمان مشارکت‌کنندگان بر «شناخته شدن در مبدأ» از یک سو و «ترس از رد مرز» از سوی دیگر است. این دوگانگی، نه تناقضی روایی، بلکه بیانگر «وضعیت آستانه‌ای» آنان است: در قلمرو جغرافیایی مبدأ (بلوچستان)، هویت آنان از طریق شبکه‌های غیررسمی، مانند دهیار، شورا و بزرگان، تأیید می‌شود، اما این تأیید فاقد اعتبار قانونی رسمی است و در مواجهه با نظام اداری مدرن و ایستگاه‌های بازرسی، کارایی ندارد. از سوی دیگر، بازگشت فیزیکی به مبدأ نیز به دلیل نداشتن مدارک هویتی لازم، از دست دادن شغل و تداوم محرومیت‌های ساختاری در آن منطقه، در عمل ناممکن تلقی می‌شود؛ بنابراین، «رد مرز» در روایت آنان، به معنای اخراج اجباری به سرزمینی است که هیچ تعلق هویتی به آن ندارند. این وضعیت، عمیق‌ترین لایه طرد آنان را نشان می‌دهد؛ یعنی محرومیت به ماندن در جایی که از هویت قانونی محرومند و ناتوانی از بازگشت به جایی که هویت آنان به رسمیت شناخته می‌شود.

راهبردهای استفاده‌شده توسط مشارکت‌کنندگان پژوهش به منظور بقا در برابر نظام طردکننده، نه به مثابه کنشگری توانمندانه، بلکه به مثابه بازتولید آسیب‌پذیری عمل می‌کند؛ زیرا، هر راهبرد فرد را در شبکه‌ای از وابستگی‌های غیررسمی و پرریسک گرفتار می‌کند که در نهایت، بی‌هویتی را در سطحی عمیق‌تر تثبیت می‌کند و زمینه‌ساز استثمار مضاعف می‌شود.

مفهوم «میراث نسلی بی‌هویتی» و مقوله فرعی «تداوم بی‌عدالتی نسلی» در یافته‌های پیشین ذکر نشده است. همچنین تبیین ابعاد عمیق‌تر مفهوم طرد در قالب «طرد قانونی»، «طرد اجتماعی» و «طرد شهروندی» از نوآوری‌های این پژوهش است.

تشکر و قدردانی

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده اول در رشته پژوهش و علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد است. نویسندگان از نظرها و پیشنهادهای ارزشمند داوران پایان‌نامه که به طور درخور توجهی در بهبود نسخه خطی نقش داشتند، صمیمانه قدردانی می‌کنند. هرگونه خطا یا کاستی باقی‌مانده، بر عهده نویسندگان است. همچنین از مشارکت‌کنندگان پژوهش، استادان محترم نظارت بر اجرای پژوهش، و سرکار خانم تکلو و همکاران ایشان به دلیل همکاری در معرفی پژوهشگر به مشارکت‌کنندگان، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌شود.

منابع

- سلطانی، ا.، نقدی، ا.، و سبزه‌ای، م. (۱۴۰۳). جامعه‌شناسی و نسبت آن با دیگری (بی‌شناسنامه‌ها در مقام دیگری). *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۲۵ (۲)، ۸۹-۱۰۸.
https://www.jsi-isa.ir/article_722217.html
- صابری‌فر، ر. (۱۴۰۲). عوامل مرتبط با گزینش استراتژی‌های بقا توسط فقرای شهری در ساکنان بافت‌های ناکارآمد شهر تربت‌جام. *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ۲۳ (۸۹)، ۱۲۹-۱۶۳.
<https://doi.org/10.32598/refahj.23.89.580.3>
- طالبی، ا.، و ملکوتی، م. (۱۳۹۳). مسأله هویت در کودکان بدون شناسنامه. *برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۵ (۱۸)، ۳۵-۶۳.
<https://doi.org/10.22054/qjsd.2014.379>
- فولادیان، م.، وزیر، س. ح.، طوسی‌فر، ج.، و برادران کاشانی، ز. (۱۴۰۱). سیاست‌های سازگاری طبقات فرودست در مواجهه با پیامدهای فقدان اوراق هویتی (مطالعه موردی: افراد فاقد سند هویتی ساکن در حاشیه شهر مشهد). *برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۱۳ (۵۰)، ۱۵۳-۲۰۴.
<https://doi.org/10.22054/qjsd.2021.54325.2026>
- کوکبی سقی، ف.، و عباسی، م. (۱۴۰۲). حق بر سلامت کودکان بی‌شناسنامه در ایران. *حقوق پزشکی*، ۱۷ (۵۸)، ۹۸۱-۹۹۶.
<http://ijmedicallaw.ir/article-1-1754-fa.html>

- نوری، ب.، ایزدی جیران، ا.، علی‌زاده اقدام، م.، و عباس‌زاده، م. (۱۴۰۳). مکان‌های ننگ‌خورده: تحلیل زمینه‌ها و نشانگان داغ در یک سکونتگاه حاشیه‌نشین در تبریز. *توسعه محلی (روستایی-شهری)*، ۱۶ (۲)، ۳۳۹-۳۴۴. <https://doi.org/10.22059/jrd.2025.364392.668813>
- هزارجریبی، ج.، و حامد، م. (۱۳۹۷). هویت قانونی و کودکان بدون شناسنامه. *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، ۹ (۱)، ۲۱۳-۲۲۹. https://ijsp.ut.ac.ir/article_65907.html
- AbdulMagied, S. (2020). *Othering, identity, and recognition: The social exclusion of the constructed "other"* (Master's thesis). Åbo Akademi University. Turku, Finland.
- Barus, S. H. (2024). Growing up with and without a birth certificate: Exploring the experience of urban migrant families in Kramat Jati, Jakarta province. *Social Policy for Development (SPD)*, International Institute of Social Studies, Erasmus University Rotterdam. Retrieved from https://thesis.eur.nl/pub/75767?utm_source=chatgpt.com
- Bihunova, S. A. (2025). Psychodynamic and sociological viewpoints of identity formation. *Journal of Social and Practical Psychology*, (5), 91-96. <https://doi.org/10.32782/psy-2025-5-13>
- Binder, P.-E. (2024). Facing the uncertainties of being a person: On the role of existential vulnerability in personal identity. *Philosophical Psychology*, 37(8), 2220-2243. <https://doi.org/10.1080/09515089.2022.2129002>
- Brewer, M. B. (2001). The many faces of social identity: Implications for political psychology. *Political Psychology*, 22(1), 115-125. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00229>
- Brewer, M. B., & Gardner, W. (1996). Who is this "We"? Levels of collective identity and self representations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(1), 83-93. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.1.83>
- Burke, P. J. (2008). Identity, social status, and emotion. In D. T. Robinson & J. Clay-Warner (Eds.), *Social structure and emotion* (pp. 75-93). Netherlands: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9130-4_3
- Burke, P. J. (2025). A theory of core identities. *Theory and Society*, 54, 311-329. <https://doi.org/10.1007/s11186-025-09616-4>
- Castells, M. (1997). *The information age: Economy, society and culture* (Vols. 1-3). Oxford: Blackwell.
- Chudnovsky, M., & Peeters, R. (2022). A cascade of exclusion: Administrative burdens and access to citizenship in the case of Argentina's national identity document. *International Review of Administrative Sciences*, 88(4), 1068-1085. <https://doi.org/10.1177/0020852320984541>
- Çiçekli, A. (2025). Life without identity: The invisible socio-political and humanitarian faces of statelessness. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 893-925. <https://doi.org/10.48146/odusbadiad.1614071>
- Dervin, F. (2015). Discourses of othering. In K. Tracy, C. Ilie, & T. Sandel (Eds.), *The international encyclopedia of language and social interaction* (Vol. 1: A-D). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118611463.wbielsi027>
- Dobrolyubskaya, Y. (2024). In the interpretation of R. Park "The marginal person": Experience of the modern view of the concept. *Scientific Knowledge: Methodology and Technology*, 1(53), 13-20. https://www.np.pdpu.od.ua/1_2024/1_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com
- Douzinis, C. (2002). Identity, recognition, rights or what can Hegel teach us about human rights? *Journal of Law and Society*, 29(3), 379-405. <https://www.jstor.org/stable/4150539>
- Fisher, B. L. (2024). Citizenship, federalism, and delayed birth registration in the United States. *Akron Law Review*, 57(1). <https://ideaexchange.uakron.edu/akronlawreview/vol57/iss1/2>
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday.
- Hogg, M. A., Abrams, D., Otten, S., & Hinkle, S. (2004). The social identity perspective: Intergroup relations, self-conception, and small groups. *Small Group Research*, 35(3), 246-276. <https://doi.org/10.1177/1046496404263424>

- Hunter, W. (2019). Identity documents, welfare enhancement, and group empowerment in the Global South. *The Journal of Development Studies*, 55(3), 366-383. <https://doi.org/10.1080/00220388.2018.1451637>
- Kelly, P. J. (1992). Z. Bauman, Freedom, Milton Keynes; Open University Press, 1988, pp. 106. *Utilitas*, 4(1), 188-188. <https://doi.org/10.1017/S0953820800004428>
- Kusumaputra, I. M., Mahardika, M. C., Hayati, B. N., & Itu, Y. (2025). Exclusion from birth: Structural barriers and social impacts absence of birth certificates for children of urban vulnerable groups. Retrieved from https://www.kompasiana.com/ingmahendra5542/684eea68c925c411811ddcf2/exclusion-from-birth-structural-barriers-and-social-impacts-absence-of-birth-certificates-for-children-of-urban-vulnerable-group?utm_source=chatgpt.com
- Malakouti, M. S., & Talebi, A. T. (2018). The issue of identity in children without identity card: A grounded theory study from Tehran, Iran. *Journal of Human Rights and Social Work*, 3(2), 62-71. <https://doi.org/10.1007/s41134-018-0055-6>
- Owens, T. J., Robinson, D. T., & Smith-Lovin, L. (2010). Three faces of identity. *Annual Review of Sociology*, 36, 477-499. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.34.040507.134725>
- Podvoyskiy, D. G., & Soleimani, S. (2019). The concept of social identity: Basic research approaches. *RUDN Journal of Sociology*, 19(4), 825-834. <https://doi.org/10.22363/2313-2272-2019-19-4-825-834>
- Sahgal, J. (2024). Navigating identity: An examination of identity formation among marginalized communities. *International Journal of Social Science and Economic Research*, 9(8), 2981-2989. <https://doi.org/10.46609/IJSSER.2024.v09i08.026>
- Schwartz, S. J. (2002). In search of mechanisms of change in identity development: Integrating the constructivist and discovery perspectives on identity. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 2(4), 317-339. https://doi.org/10.1207/S1532706XID0204_03
- Stets, J. E., & Burke, P. J. (2000). Identity theory and social identity theory. *Social Psychology Quarterly*, 63(3), 224-237. <https://doi.org/10.2307/2695870>
- Stets, J. E., & Burke, P. J. (2003). A sociological approach to self and identity. In M. R. Leary & J. P. Tangney (Eds.), *Handbook of self and identity* (pp. 128-152). New York: The Guilford Press.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Harvard University Press.